

УДК 821.161.22

Семененко Л. М.
кандидат філологічних наук, доцент
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

**КОНЦЕПТ «ГРОШІ» У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ
ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО «СТО ТИСЯЧ»**

У статті розглядаються особливості сутності та змісту концепту «гроші» у драматичному творі Івана Тобілевича «Сто тисяч». Основна

увага зосереджується на розкритті особливостей означеного концепту та його функціональних ознак, репрезентованих у межах художнього тексту твору драматургії.

Ключові слова: концепт, «гроші», драматичний твір, п'єса.

В статье рассматриваются особенности сути и содержания концепта «деньги» в драматическом произведении Ивана Тобилевича. Основное внимание уделяется раскрытию особенностей названного концепта и его функциональных признаков, представленных в рамках художественного текста драматического произведения.

Ключевые слова: концепт, «деньги», драматическое произведение, пьеса.

In the article the features of the nature and content of the concept of «money» in the dramatic work of Ivan Tobilevich «Hundred thousand». The main focus is on revealing definite features of the concept and its functional characteristics, represented within the text of a work of art drama.

Key words: concept, «money», drama, stage play.

Період 70-90-х років XIX століття характеризується в українській культурі та літературі загалом як такий, коли література намагалася якомога тісніше взаємодіяти із суспільством, прагнула якнайточніше виявити, проаналізувати й відобразити провідні суспільні явища, процеси та характери. Драматургія зазначеного періоду не стала винятком, оскільки була фактично репертуарною частиною українського реалістичного театру, який справедливо називають театром корифеїв. До постановки було дозволено лише п'єси з народного життя, тому автори-драматурги переважно презентували у своїх творах саме ті аспекти народного та суспільного буття, які були широко представлені в реальному житті українців. Не винятком був і Іван Карпович Тобілевич, чиї твори стали одними із найкращих зразків п'єс, поставлених корифеями української сцени. Твори драматурга характеризуються широтою охоплення життєвого матеріалу, яскраво вираженою типовістю провідних дійових осіб (літературний тип на той час дорівнював життєвому), аналітичним підходом до дійсності, виразним спрямуванням проти суспільних

негараздів. Актуальною в зазначеному сенсі є п'єса «Сто тисяч», яка присвячена розкриттю нагальної на той час проблеми формування характеру «нового українця» тієї доби та відбиває певний етап такого формування.

До літературознавчого вивчення вказаної п'єси у різний час зверталось чимало науковців, які відзначали провідні аспекти твору. Зокрема, Д. Антонович вважав п'єси Івана Тобілевича занадто кон'юктурними; дослідник був переконаний, що мине час, зміняться реалії українського життя і п'єси Івана Карпенка-Карого зійдуть зі сцени [Антонович 2003]. На суспільне спрямування творів автора указував свого часу М. Рильський [Рильський 1980]. Сучасні вчені, зокрема, О. Вертій, Л. Мороз, А. Новиков [Вертій 2005; Мороз 1988; Новиков 2011], аналізуючи творчий доробок автора, окрему увагу приділяють художній специфіці творів, не відкидаючи при цьому значущість соціально-суспільної проблематики для переважної більшості творів драматурга.

Метою статті є визначення сутності та змісту концепту «гроші» у драматичному творі Івана Тобілевича «Сто тисяч».

Концепт «гроші» є атрибутивним для аналізованої п'єси. Відомо, що перша назва твору «Сто тисяч» і була «Гроші», пізніше ця назва була змінена автором. Розглядаючи сутність та зміст цього концепту, зосереджуємо увагу на таких його елементах, як засоби здобуття грошей, шляхи їх витрачання та зберігання. Пильного аналізу та осмислення потребують також проблеми впливу грошей на персонажів твору.

У п'єсі «Сто тисяч» драматургом презентується ціла низка способів здобуття грошей, участь у яких беруть більшість персонажів комедії. Основним засобом збагачення, який є рушійною силою конфлікту твору, є прагнення Герасима Калитки придбати фальшиві гроші в невідомого представника злочинного світу. Показово, що, зображуючи Калитку підозрілим та недовірливим, автор деталізує те, що персонаж змушений

довіряти Невідомому. Вагання Калитки представлені в одному із його монологів, зміст якого зводиться до того, що всі багатії, відомі персонажу, придбали багатство нечесним шляхом: *«І яким побитом Жолудь дістав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер – багатир. Де ж воно набралось? Не іначе, як нечистим путем!»* [Карпенко-Карий 1985: 334–335]. Переконавання здобути фальшиві гроші збільшується тоді, коли шахрай (це теж засіб збагачення) знаходить серед грошей Калитки «фальшиві», начебто виготовлені його «фірмою». Остаточне рішення приймається тоді, коли кум Савка привозить із казначейства поміняні гроші, отримані замість «фальшивих»: *«Годяться! (Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балака крізь сльози). Куме, соколе мій... Куме, вашими устами бог говоре... (Цілує його). Я кращого слова від роду не чув; як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова»* [Карпенко-Карий 1985: 354]. Автор форсує розвиток подій, уводячи в твір постать жида Гершка, який повідомляє Калитці, що землю хоче купити Жолудь. Гершко тут також має свій спосіб збагачення: він фактор і за свої послуги хоче взяти з Калитки чималі гроші. Логічного завершення конфлікт набуває тоді, коли Калитка в метушні на вокзалі (класичний шахрайський прийом) отримує від злочинця мішок із «фальшивими грішми», які виявляються просто різаним папером. Важливою деталлю, яка демонструє ставлення Калитки до грошей та їх накопичення, є те, що він намагався надурити Невідомого, віддавши тому меншу суму, ніж було домовлено.

Показовим шляхом здобуття (збереження) грошей є надмірна економія, яку проводить Калитка в різних життєвих ситуаціях та на різних людях. Хрестоматійним став епізод, коли персонаж не дає дружині коней, щоб поїхати до церкви: *«То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову – робота до роботи не приходитьсья. Хіба ти борону або*

плуга тягаси? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інша річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Иди пішки, господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я» [Карпенко-Карий 1985: 357]. Подібними за навантаженням є повторювані колізії, у яких Калитка рано будить наймитів, жаліє для них хліба тощо. Недолугість такого підходу підкреслюється тим, що зрештою Калитка теж проспав роботу.

Більш сучасні засоби збагачення у творі окреслено однією із колізій між Калиткою та кумом Савкою, коли на прохання Савки позичити гроші Герасим вимагає принести «запродажню» на воли, відмовляючись від запропонованого векселя. Такий підхід чітко мотивується реплікою персонажа: *«Одважний чоловік! До чорта ходив і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли – бери гроші... не віддаси грошей – давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править гроші, а воли давай. Так надешніше!»* [Карпенко-Карий 1985: 337].

Ще два способи здобуття грошей, представлені у творі, пов'язані із родинними стосунками. У ситуації, яка моделюється спогадами Романа, йдеться про те, що батько не дав посагу, коли одружував дочку. У монологі Романа деталізована дика сцена, коли всі родичі б'ються прямо на весіллі: *«Вмішались всі родичі і півдня бились; оце наче й вгамуються, дивись: слово по слову – знов зчепились. Отаке-то придане»* [Карпенко-Карий 1985: 345]. Показовим є те, що Калитка пишається своїм вчинком: *«Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці – не дав-таки зятеві»* [Карпенко-Карий 1985:345]. Інша ситуація також пов'язана із одруженням: Калитка мріє одружити сина Романа із однією з дочок Пузиря, досягнувши при цьому подвійного ефекту. З одного боку він стане родичем справжнього багатія, а з іншого – отримає за безцінь породистих свиней, яких розводить Пузир. Як і інші засоби збагачення, такий підхід не

спрацьовує: зі слів Романа стає відомо, що його навіть до будинку не запросили, а годували на кухні, як нижчого за себе. Крім того, Пузир оцінив Калитку саме через його фінансовий стан: *«Голяк масті, чирва світить»* [Карпенко-Карий 1985:360].

Яскраво представлені у творі способи здобуття грошей, пов'язані з іншими персонажами. Зокрема, кум Савка хотів запродати душу чортові, щоб здобути багатство. Безглуздість такого намагання підкреслена комічною ситуацією, переданою в монолозі цього персонажа: *«Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж – не вийшов, тільки налякав»* [Карпенко-Карий 1985:336]. Автор підкреслює, що персонаж іще й постраждав від свого задуму: *«А він – і тепер моторошно – зайцем мимо мене – тільки фа! Аж свиснув, та: «Хо-хо-хо!» То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься»* [Карпенко-Карий 1985:336].

Відверто цинічним по своїй суті є монолог Невідомого, який заробляє тим, що продає «фальшиві гроші»: *«Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денєг? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрики нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі это не торговля, по-вашему? Ми заробляємо міліони, а люди в двадцять раз больше...»* [Карпенко-Карий 1985:338]. Для підкреслення шахрайської сутності Невідомого автором надалі вводиться промовиста художня деталь: *«фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках»*, але «телеграму пускать» персонаж збирається «в Адесу», тобто для глядача зрозуміло, що ні про який Лондон серйозно не йдеться.

Прикметним і властивим для епохи є спосіб здобуття грошей, який описується Гершком Маюфесом: *«Ми з папашею у Кукліновського землю*

держимо... то есть нам теперечки нельзя держать, то ми генді робимо: формально Суписов держить, а ми з папашею хазяйнуємо – роздаєм землю мужикам» [Карпенко-Карий 1985:361].

Ще один, явно утопічний спосіб здобути грошей представлено образом копача Бонавентури, який уже багато років шукає скарб, але й досі не досяг успіху. Наскрізність цієї дії для твору підкреслює марність таких шукань, проте копач продовжує вірити в задумане: *«Я чувствую, що аж тут моя судьба розрішиться.. Всякому своє – вірте, що провіденіє недурно указало мені цей путь – будуть і гроші Отоді зашумить Бонавентура-копач!» [Карпенко-Карий 1985:374].* Копачу вдається залучити до участі у своїй спробі здобути легкі гроші ще й Романа. Акцент зроблено на тому, що саме копач знімає з петлі Калитку, що свідчить про те, що з нього більше користі не у справах, пов'язаних із пошуками скарбу.

Зберігання грошей відбувається в банку, про який згадується у творі і з яким мають справи ті, хто хоч трохи забагатів. «Фальшиві» гроші Савка міняє в казначействі. А те, куди вкладаються гроші – це земля, якою практично марить Калитка. При цьому його метою є така кількість землі, яку має Пузир (десять тисяч десятин проти двохсот Калитчиних).

У творі автором підкреслено, що гроші мають значний, навіть вирішальний вплив на персонажа. (Нагадаємо принагідно, що «калитка» означає «гаманець», при чому суфікс *-к-* свідчить про здрібнілість, тобто саме гаманець, а не «гаман», Калитка, а не Калита). Для цього персонажа втрата грошей, і, відповідно, можливості придбати очікувану землю є несумісною із життям (*«Краще смерть, ніж така потеря!»*). Показовою щодо впливу грошей на персонажа є сцена, в якій дружина цікавиться, що ж він привіз із міста. Реакція Калитки показана як дуже гостра, навіть неадекватна: *«Герасим (несамовито підступа до неї). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!» [Карпенко-Карий 1985:374].*

В увиразненні побутування концепту «гроші» помітну роль відіграють своєрідні афористичні вислови, представлені в мовленні різних персонажів твору: «Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат!» (Савка); «Ви ударяйте на гроші – гроші всьому голова» (Калитка); «Вони привикли омари там, шампанське – от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули!» (Копач Бонавентура); «Ну, а якби ми самі за еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?» (Невідомий) тощо.

Найбільш істотним у творі «Сто тисяч» є те, що, увиразнюючи та досліджуючи ряд способів здобуття грошей, автор уникає одного, найбільш очевидного способу їх здобути – заробити. Робота наймитів, які працюють на Калитку, винесена за межі твору, постать робітника Кліма з'являється у творі лише для того, щоб підкреслити жадібність Калитки. Щоправда, працездатність Мотрі як робітниці підкреслюється різними персонажами неодноразово.

Отже, розглянувши сутність і зміст концепту «гроші» у п'есі Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч», відзначаємо, що автор презентує своєрідну парадигму способів здобуття та накопичення грошей, при цьому основний акцент зроблено на нечесних способах, які дозволяють збагатитися за рахунок інших. Гроші мають значний вплив на всіх персонажів твору, деморалізуючи, руйнуючи їх характери та загрожуючи навіть життю.

БІБЛІОГРАФІЯ

Антонович 2003 – Антонович Д. Триста років українського театру. 1619 – 1919 та ін. праці / Дмитро Антонович та ін. – К. : «ВІП», 2003. – 418 с.

Вертій 2005 – Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX століття : Монографія / Олексій Вертій. – Суми : Собор, 2005. – 486 с.

Карпенко-Карий 1985 – Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич). Твори : в 3-х т. / Іван Карпенко-Карий. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – 439 с.

Мороз 1988 – Мороз Л. Деякі особливості трагедії в українській драматургії другої половини ХІХ ст. / Лариса Мороз // Розвиток жанрів в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 158-188.

Новиков 2011 – Новиков А. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку ХХ ст. : монографія / Анатолій Новиков. – Х. : Майдан, 2011. – 408 с.

Рильський 1980 – Рильський М. Гордість української драматургії : Про творчість Карпенка-Карого / М. Рильський // Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1980. – 174 с.